

СЕКЦІЯ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 342.12

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Войцеховська Х.В., здобувач
кафедри цивільного права Юридичного інституту
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена проблемним питанням, які пов'язані з організаційно-правовою формою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У межах статті акцентується увага на тому, що проблема невизначеності правового статусу фондів загалом полягає в основному у відсутності на рівні Цивільного кодексу України базових положень щодо фондів. На основі проведеного дослідження запропонована ідея щодо перспективності розширення організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб. Автор робить висновок, що, характеризуючи організаційно-правову форму Фонду, законодавець відносить його до установ, проте в самому законі вказує на ті його ознаки, що не характерні для установ, зокрема передбачає участь банків у Фонді.

Ключові слова: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, організаційно-правова форма, установа, участь, юридична особа.

Статья посвящена проблемным вопросам, связанным с организационно-правовой формой Фонда гарантирования вкладов физических лиц. В рамках статьи акцентируется внимание на том, что проблема неопределенности правового статуса фондов в целом заключается в основном в отсутствии на уровне Гражданского кодекса Украины базовых положений по фондам. На основе проведенного исследования предложена идея о перспективности расширения организационно-правовых форм непредпринимательских юридических лиц. Автор делает вывод, что, характеризую организационно-правовую форму Фонда, законодатель относит его к учреждениям, однако в самом законе указывает на те его признаки, которые не характерны для учреждений, в частности предусматривает участие банков в Фонде.

Ключевые слова: Фонд гарантирования вкладов физических лиц, организационно-правовая форма, учреждение, участие, юридическое лицо.

Voytsekhovska H.V. THE LEGAL FORM OF THE FUND DEPOSIT GUARANTEE

This article focuses on problematic issues related to the legal form of the Deposit Guarantee Fund of individuals. Fund within the law defined as an institution that makes the need for research of its legal form. It is worth noting that the legislator is too extensive use of the term "institution". It is doubtless that the Deposit Guarantee Fund corresponds in general those principles that underpin the institution, namely the absence of membership, special procedure of property and intended use of the property, a ban on management institution founder, but at the same time, the Fund and certain features. Particularly acute today is the question of determining the legal form of assets as non-business entities as a whole and the Fund Deposit Guarantee (the Fund), that is caused by absence in the basic provisions of Civil Code of Ukraine about funds and their civil legal status.

Key words: Deposit Guarantee Fund of individuals, legal form, institution participating entity.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років в Україні ухвалено значну кількість нормативно-правових актів, які визначають правовий статус окремих видів юридичних осіб. Логічним продовженням цього процесу має бути встановлення сталої та замкненої системи організаційно-правових форм юридичних осіб як приватного, так і публічного права в ЦК України. Але на сьогодні цього не зроблено, що зумовлено кількома причинами. Перша – це закріплення в Цивільному кодексі (далі – ЦК) і Господарському кодексі (далі – ГК) України різних правових підходів до системи організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб. Друга – відсутність єдиної теоретико-правової кон-

цепції побудови системи організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб, а також юридичних осіб публічного права [1, с. 3].

Особливо гостро на сьогодні стоїть питання визначення організаційно-правової форми фондів як непідприємницьких юридичних осіб в цілому та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) зокрема, що зумовлено відсутністю в ЦК України базових положень про фонди та їх цивільно-правовий статус. Тому вважаємо доцільним виокремлення фактів непослідовного розвитку спеціального законодавства та позначення терміном «фонд» і непідприємницькі товариства, і установи, що, у свою чергу, розмиває сут-

ність фундаментальних елементів його становища у відносинах приватноправової сфери, на чому і акцентується увага в межах цього дослідження.

Враховуючи наведене, перейдемо до характеристики організаційно-правової форми Фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інститут організаційно-правової форми юридичних осіб завжди був предметом уваги науковців, свої праці присвячували дослідженню цього інституту в різні роки вчені, серед яких В.І. Борисова, В.А. Васильєва, К.А. Васина, Л.В. Винар, А.С. Довгерт, О.І. Зозуляк, В.В. Кочин, І.М. Кучеренко, Д.С. Лещенко та інші. Проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, поза увагою залишилася організаційно-правова форма Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фонд у межах закону визначається як установа, а це зумовлює потребу дослідження його організаційно-правової форми. Слід зазначити, що законодавець занадто широко використовує сам термін «установа». Так, у низці випадків він застосовується без урахування змін, які відбулися в класифікації організаційно-правових форм юридичних осіб в умовах переходу до ринкової економіки. Інакше кажучи, спостерігається нехтування одним із загальних положень цивільного права, відповідно до якого юридична особа може існувати лише в одній організаційно-правовій формі: у формі товариства або установи, якщо інша організаційно-правова форма не буде зазначена в законі.

З огляду на це вважається, що спеціальне законодавство повинно бути приведене у відповідність із нормами ЦК України. Особливо це стосується нормативно-правових актів щодо фінансових і кредитних організацій.

Слід відзначити, що в юридичній літературі можна зустріти позицію, згідно з якою поняття «організаційно-правова форма» застосовується виключно для юридичних осіб приватного права. Проте, на наше переконання, слід зауважити, що до юридичних осіб публічного права є можливість застосування тих організаційно-правових форм, що визначені для юридичних осіб приватного права. Ця позиція базується на підході, який розвиває у своїх наукових працях О.І. Зозуляк з приводу того, що організаційно-правові форми, визначені в ЦК України, поширюються на юридичних осіб як публічного, так і приватного права, а вказівку з приводу цього, на думку авторки, слід помістити у ч. 1 ст. 83 ЦК України.

Організаційно-правовими формами юридичних осіб публічного права є передусім ті, що характерні для юридичних осіб, які побудовані на унітарних началах, таких як установа, фонд, заклад, із подальшим напрацюванням теоретичних положень щодо обґрунтування їх специфіки та на цій основі вдосконалення положень ЦК України шляхом їх закріплення [2, с. 58].

Безперечно, правова природа установи як юридичної особи публічного права відрізняється від правової природи установи як юридичної особи приватного права передусім

специфікою засновників і метою діяльності. Це також слід враховувати під час проведення подальших наукових розвідок щодо установ залежно від порядку їх створення.

Застосування терміну «установа» було запозичено розробниками ЦК України з Німецького цивільного уложення. Хоча, як відзначає І.М. Кучеренко, у деяких перекладах Німецького цивільного уложення «установа» і перекладається як «фонд» [3, с. 144].

Цивільний кодекс Російської Федерації також виділяє такий вид некомерційної особи, як фонд. Відповідно до ст. 118 ЦК Російської Федерації фондом визнається некомерційна юридична особа, яка не має членства, створена громадянами та (або) юридичними особами на основі добровільних майнових внесків, яка має на меті соціальні, культурні, освітні чи інші суспільні цілі. Як бачимо, таке визначення дуже нагадує поняття установи, яке дає ЦК України, оскільки ознакою фонду є обов'язкова майнова участь його засновників у формуванні його майна, яке використовується для відповідної мети [4, с. 118].

Позаяк фонд є юридичною особою, яка не має членства, то засновники фонду втрачають можливість розширювати свій склад, а також впливати на діяльність фонду. Фонд як одна з форм існування некомерційних організацій відрізняється від інших організацій тим, що він не є об'єднанням громадян і (або) юридичних осіб, а є об'єднанням громадян і (або) юридичних осіб для досягнення суспільно корисних цілей [5, с. 68–69].

Сутнісні характеристики фонду в межах російської цивілістичної доктрини в цілому зводяться до таких:

- 1) фонд є різновидом некомерційних організацій;
- 2) фонд – це юридична особа, не заснована на засадах членства;
- 3) фонд може утворюватися фізичними чи юридичними особами;
- 4) у фонді обов'язково має бути сформоване майно для реалізації статутних завдань;
- 5) фонд мусить реалізовувати соціальні, благодійні, освітні, культурні та інші суспільно корисні цілі;
- 6) фонд мусить публічно вести свої справи;
- 7) особливий порядок ліквідації фонду [6, с. 7].

У цьому, мабуть, найістотніша відмінність фонду від будь-якої іншої некомерційної організації.

Невизначеність становища фонду за вітчизняним цивільним законодавством, як відзначається в літературі, є наслідком кількох причин. Так, у ЦК України відсутні фундаментальні норми, якими б визначалась поняття та види фондів, елементи їх цивільно-правового статусу, що в цілому негативно відображається на можливості наукового пізнання їх як суб'єктів цивільного права. Як наслідок, розвиток спеціального національного законодавства у сфері окреслення статусу різновидів фондів, зокрема Фонду державного майна України, Фонду соціального захисту інвалідів, недержавних пенсійних фондів, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та інших

фондів, розвивається вкрай хаотично та непослідовно.

Так, наприклад, в одних випадках фонди належать до установ (зокрема, відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – це установа публічного права [7]), в інших – до непідприємницьких товариств (зокрема, у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» поняття недержавного пенсійного фонду розкривається зі вказівкою на його організаційно-правову форму непідприємницького товариства [8]), що свідчить про відсутність єдиного підходу законодавця до визначення їх організаційно-правової форми. Звичайно, різна правова природа зазначених фондів дає змогу проводити аналогію регулювання діяльності Фонду з недержавним пенсійним фондом із застереженнями, пов'язаними з різною правовою природою цих юридичних осіб, проте таким порівнянням ми передусім ставимо за мету показати відсутність єдиних підходів у врегулюванні правового становища різних фондів як юридичних осіб.

За такої ситуації можна втратити фундаментальні засади поділу юридичних осіб, а це, у свою чергу, однозначно негативно впливає на формування сталих доктринальних підходів до розуміння фондів і створює плутанину в правозастосовчій практиці. Крім того, як негативне явище слід сприймати позначення терміном «фонд» найрізноманітніших суб'єктів цивільного права (скажімо, корпоративний фонд, пайовий фонд, благодійний фонд), які є абсолютно різними за своєю природою суб'єктами права, у тому числі тих, що створюються в організаційно-правовій формі підприємницьких товариств. Це не вносить ясності в саму сутність Фонду як непідприємницької юридичної особи. Також слід акцентувати увагу на тій проблемі, що в цивілістичній літературі дослідженню фондів приділяється вкрай недостатньо уваги.

Аналіз наукових праць у досліджуваному напрямі дає підстави стверджувати про кілька основних тенденцій щодо розкриття сутності фондів з точки зору приватного права.

По-перше, йдеться про тяжіння фондів за своїми рисами саме до установ, а не до непідприємницьких товариств. Слід зазначити, що окремі автори власне фонди, що засновані на засадах участі, відносять до непідприємницьких товариств, а ті, у правовій основі яких не закладені засади участі, – до фондів, стверджуючи, що причиною неправильного застосування терміну «фонд» є помилковість перекладу термінів “fund” (фонд як юридична особа чи особливі відносини) та “foundation” (установа як юридична особа) українською мовою як «фонд», що не відображає їх дійсну правову природу [9, с. 13]. З одного боку, так можна хоч якимось чином вирішити проблему неоднозначності законодавчого підходу до визначення організаційно-правової форми фондів, на що вказувалось вище, а з іншого боку, у такий спосіб класичне розуміння терміну «фонд» перекреслюється категорією «фундація», що може неоднозначно сприйматися з урахуванням термінологічних традицій

вітчизняної цивілістики. Крім того, запровадженням двох категорій – фонд та фундація – унеможлиблюється процес виокремлення фонду в самостійну організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб і доповнюється відкрита система непідприємницьких юридичних осіб ще одним їх різновидом.

По-друге, слід констатувати двозначність підходів щодо доцільності виокремлення фонду в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб. Це зумовлено передусім тим, що в національному законодавстві передбачено відкритий перелік видів непідприємницьких юридичних осіб, які мали б вписуватися в межі організаційно-правових форм, непідприємницьких товариств або установ. Але, як показує практика, за майже 10 років існування ЦК України така дискретність спричинила певну правову невизначеність у досліджуваній сфері відносин і свідчить про необхідність розширення організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб, зокрема шляхом включення до їх переліку фонду [10, с. 317].

Виходячи з наведеного вище, ми цілком сприймаємо ідею щодо виокремлення фонду в окрему організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб і закріплення базових положень щодо його статусу на рівні ЦК України, що забезпечить послідовний розвиток спеціального законодавства в цій сфері та єдності правозастосування [10, с. 318].

У загальних рисах кваліфікуючі ознаки фонду як потенційної організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб унітарного типу можуть бути представлені таким чином:

- 1) фонд – це організація, що не має членства;
- 2) фонд – це непідприємницька організація;
- 3) засновниками фонду можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, у тому числі держава;
- 4) майно фонду формується за рахунок обов'язкових і добровільних внесків;
- 5) особливий порядок ліквідації фонду;
- 6) здійснення фондом благодійних, економічних та інших дій.

Беззаперечним є те, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відповідає в цілому тим засадам, на яких базується установа, а саме: відсутність членства, особливий порядок формування майна та цільове призначення майна, заборона на управління установи засновником. Проте разом із тим Фонд має і певні особливості, які відповідають пропонуваному нами ознакам фонду як окремої організаційно-правової форми. Як зазначає О.І. Зозуляк, це:

1) особливий порядок виникнення та припинення діяльності (на підставі закону). У цьому сенсі йдеться не про установчий акт, на підставі якого діє установа, а про діяльність на підставі закону. Виключно законом врегульовано особливості створення, здійснення та припинення діяльності фонду;

2) діяльність будь-якого фонду пов'язана з реалізацією специфічної мети, наприклад,

з акумуляцією (накопиченням) коштів, що використовуються з певною метою; у межах діяльності Фонду гарантування вкладів – для повернення сум вкладів вкладникам. Така мета діяльності не є обов'язковою для інших юридичних осіб, що ґрунтуються на унітарних засадах;

3) кошти фонду за загальним правилом формуються за рахунок тих осіб, які мають право на виплати або третіх осіб, що перебувають у договірних відносинах із особами, які мають право на виплати. Якщо звернутись до діяльності Фонду гарантування вкладів, то збори до Фонду сплачують банки, які перебувають у договірних відносинах із вкладниками;

4) коло осіб, які користуються послугами установи, не визначене кількісно, тоді як коло осіб, що користуються послугами Фонду, є обмеженим [11, с. 36].

Саме ці особливості фонду є визначальними для виокремлення його в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб.

Утім, за умов відсутності на рівні ЦК України норм щодо цивільно-правового статусу фондів спеціальне законодавство розвивається непослідовно. Ця теза повною мірою стосується і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У свою чергу, ч. 1 ст. 3 Закону дозволяє стверджувати, що під час характеристики організаційно-правової форми Фонду законодавець відносить його до установ [7]. Виходячи з цього, для Фонду однією з характерних рис має бути побудова організаційної структури на відсутності засад членства (участі) і можливості засновника здійснювати управління створеною юридичною особою.

Проте у Законі, а саме в ст. 17, окреслено особливості участі у Фонді та визначено правовий статус учасників. Так, зокрема, ч. 1 ст. 17 визначає, що учасниками Фонду є банки, участь яких у Фонді є обов'язковою [7]. Якщо сприйняти класичну концепцію, що набула поширення останнім часом у цивілістичній літературі, стосовно того, що відносини членства (участі) у юридичній особі слід сприймати як тотожні, адже вони позначають одне і те ж поняття – участь у товаристві [9, с. 11], то це виключає можливість визначення Фонду в організаційно-правовій формі установи.

Разом із тим подальший аналіз норм закону свідчить про те, що юридична природа участі у Фонді базується на інших за своєю суттю засадах. Так, для того, щоб участь у Фонді можна було розглядати як підставу віднесення його до непідприємницького товариства, учасники мають наділятися як мінімум такими правами: по-перше, правом брати участь в управлінні юридичною особою, а по-друге, правом мати частку в статутному капіталі останньої. Але в ст. 8 та ст. 12 закону зазначається, що керівними його органами є адміністративна рада та виконавча дирекція, порядок формування яких свідчить про відсутність в учасників права брати участь в управлінні Фондом [7].

Крім того, з аналізу ч. 3 ст. 17 закону стає зрозумілим, що банк – учасник Фонду зобов'язаний сплачувати до Фонду збори, які відповідно до ст. 19 Закону виступають дже-

релами формування майна останнього, проте, згідно зі ст. 20 закону, такими внесками не засвідчується участь банку в статутному капіталі Фонду [7].

Звідси випливає, що конструкція Фонду «вписується» в межі підходу, обраного законодавцем під час окреслення сутності установи (ч. 3 ст. 83 ЦК України), і доктринальне розуміння цього поняття, що включає в себе такі характеристики:

- засновники установи не мають права участі в управлінні нею;

- засновники не можуть отримувати прибутку від її діяльності;

- створення установи вимагає обов'язкового об'єднання майна засновників;

- установа задовольняє потреби фізичних осіб (дестинаторів), що не є її членами, тобто не перебувають у будь-яких відносинах не лише з установою, а й між собою;

- не визначено кількісно коло осіб, які користуються послугами установи;

- установа має непідприємницьку мету, що визначена завчасно волею засновників і покликана забезпечувати суспільні інтереси та інтереси окремих приватних осіб (дестинаторів) [12, с. 66].

Проте ні на законодавчому, ні на доктринальному рівні не згадується про учасників установи, як це зроблено у ст. 17 закону. Така ситуація свідчить про певною мірою довільне сприйняття базових положень ЦК України щодо легального розуміння установ у спеціальному законодавстві, що може містити у собі приховану загрозу для цивілістичної доктрини в частині можливого викривлення у такий спосіб теоретичного бачення сутності тієї чи іншої організаційно-правової форми юридичних осіб зокрема та побудови їх системи в цілому.

Висновки. З огляду на наведене необхідно наголосити на перспективності міркувань щодо виокремлення Фонду в самостійну організаційно-правову форму непідприємницьких юридичних осіб, заснованих на відсутності засад членства на рівні ЦК України. Це забезпечило б послідовний розвиток спеціального законодавства з урахуванням основних положень Кодексу.

Розуміємо, що реалізація наведеної вище пропозиції можлива тільки в межах довготривалої законопроектної роботи та може втілитись у реальність під час реформування законодавства щодо юридичних осіб, що базувалось би на відповідній концепції їх розвитку (потреба у якій, до речі, назріла уже давно). Тому з метою вирішення цієї проблеми як варіант для початку на рівні закону слід відмовитись від використання таких понять, як «участь у фонді» та «учасники фонду».

Позитивно сприймаючи цю позицію, хочемо зауважити, що взагалі відмовитися від категорій «участь у фонді» та «учасники фонду» буде досить складно навіть з точки зору сприйняття певної інформації про суб'єктів відповідних відносин. У цьому сенсі більш перспективною сьогодні є позиція, що полягає у заміні цих понять більш прийнятними термінами, які б більш точно відповідали сутності Фонду як юридичної особи, в осно-

ві якої не лежать засади членства (участі). Підбір такого терміна-замінника є досить складним, оскільки має, з одного боку, відображати той факт, що в структурі системи гарантування вкладів важливою є наявність банків, а з іншого – підкреслювати той факт, що банки не є учасниками Фонду. З урахуванням того факту, що основна роль усіх банків, які складають банківську систему України, у діяльності Фонду гарантування полягає в тому, що вони сплачують різні збори до Фонду та жодними іншими правами не наділяються, як варіант пропонується замість категорії «банк-учасник» у законі використовувати поняття «суб'єкт, що сплачує збір».

Безперечно, такий термін не є бездоганним з лексичної точки зору, проте з огляду на функціональну роль банків у системі гарантування він є оптимальним, на нашу думку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : [монографія] / І.М. Кучеренко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
2. Зозуляк О.І. Теоретико-правові аспекти класифікації непідприємницьких юридичних осіб за порядком створення / О.І. Зозуляк // Юридична Україна. – 2015. – № 4–5. – С. 55–60.
3. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права / І.М. Кучеренко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 134–146.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая. Научно-практический комментарий / [Т.Е. Абова, Е.Б. Аникина, З.С. Беляева и др.] / отв. ред. Т.Е. Абова, А.Ю. Кабалкин, В.П. Мозолин. – М. : Издательство БЕК, 1996. – 714 с.
5. Комментарий к ФЗ «О некоммерческих организациях» / [под общ. ред. М.Ю. Тихомирова]. – М. : Издание Тихомирова М.Ю., 2004. – 371 с.
6. Васина К.А. Гражданско-правовой статус фонда по законодательству Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К.А. Васина. – М., 2008. – 186 с.
7. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України №4452-VI від 23.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372.
9. Кочин В.В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / В.В. Кочин. – Київ, 2012. – 20 с.
10. Зозуляк О.І. Проблемні питання цивільно-правового регулювання фондів як непідприємницьких юридичних осіб / О.І. Зозуляк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Василя Пилиповича Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 317–320.
11. Зозуляк О.І. Непідприємницька юридична особа унітарного типу: постановка питання про сутність та організаційно-правові форми / О.І. Зозуляк // Юридична Україна. – 2015. – № 7–8. – С. 34–40.
12. Лещенко Д.С. Специфіка правосуб'єктності публічних юридичних осіб / Д.С. Лещенко // Правові та економічні передумови участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: загальнодержавні та регіональні аспекти (м. Кіровоград, 9–10 грудня 2011 р.) : зб. мат. Міжнародної науково-практичної конференції / ред. кол. О.О. Первомайський (голова), Г.Ю. Шаркова (заступник голови) та ін. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – С. 65–69.